

på mötet med det främmande. Så kom det ju att gå i det här fallet: när balterna gått med i facket, gift sig med svenskar eller emigrerat vidare försvann problemen. Som rekommendation för hur flyktningproblematiken bara kan lösas på majoritetens villkor är detta djupt olyckligt. Att Horgby är väl förtrogen med den etnologiska forskningen om etnicitet gör dessa påståenden svåra att förstå.

Horgby utgår från att främlingsfientlighet måste komma ur osäkerhet. Främlingsfientlighet betingas av okunskap. Den hör hemma på låg nivå bland känslor och oartikulerade tankar. Men Horgby ger själv exempel på motsatsen i en av de fåtaliga utblickarna han gör mot andra samhällsklasser. Han tar upp akademiker- nas, och särskilt läkarnas, krav på att judiska kollegor inte skulle tillåtas invandra från Nazityskland. I de kretsarna var främlingsfientligheten inte bara oartikulerade tankar och diffusa känslor. Den kläddes i den politiska doktrinen ord och legitimerades av vetenskapen. Uppslaget att undersöka främlingsfientlighet utifrån diskurs och mentalitet är i sig intressant, men i mitt tycke har Horgby byggt in ett felslut. Tilltron till upplysning och debatt är för stor. Detsamma gäller oförmågan att begreppsliggöra vanliga människors spontana nyfikenhet på det främmande, att empati inte tvunget måste fostras fram.

Magnus Mörck, Göteborg

Tycke och smak. Sju etnologer om estetik. Renée Valeri och Ingrid Nordström (red.). Carlsson Bokförlag, Stockholm 1996. 175 s., ill. ISBN 91-7203-138-7.

De gustibus et coloribus non disputandum est. Om smak och färger ska man inte diskutera menade de medeltida skolastikerna som sägs ha myntat talesättet. Innebörden är att logiskt kan man resonera om och analysera allt utom smak och färger. I de fallen tänker och handlar var och en fritt. Ingen annan ska diktera eller kommentera vilka val jag får eller bör göra och faktiskt gör.

Diskutera estetiskt omdöme, det som tycks vackert och attraherar de fem sinnen är emellertid vad sju etnologer gör i boken *Tycke och smak*. Denna samling

av tankeväckande essäer har satt smaken i ett etnologiskt forskningssammanhang.

Etnologer uppfattas många gånger som experter på nästan allt och konsulteras i de mest varierande frågor av media, amatörforskare och vanligt folk. Det finns väl knappt någon vrå i människors vardag som inte etnologer har spanat i och flödande berättat om. Föreställningen om etnologers särskilda kunskaper på livets alla områden smickrar på ett angenämt sätt. De svarar villigt på frågor om falu rödfärg, stugknutar, påkseder, vigselritualer, färg på begravningsslipsen, födelse, svenskhet, invandrare, ungdomsmode, manlig fåfänga, ja, nära nog vad som helst.

En roll som etnologer vanligen värjer sig mot är smakdomarens. Tvärtom, de är angelägna om att understryka sin neutrala och objektiva hållning och en vetenskaplig distans till forskningsobjekten. De undviker att avge värderande omdömen eller styra andras val. Det kan synas som en diskussion av etnologers faktiska makt även över tycke och smak är ett alldeles för delikat ämne att ta upp.

Det centrala i den nu publicerade samlingsvolymen är emellertid just smak och tycke som uttryck för estetik. Artiklarna har vuxit fram ur diskussioner och ett symposium kring temat Vardagens estetik, i regi av forskare vid Etnologiska institutionen i Lund. Betoningen av begreppet estetik visar var tyngdpunkten ligger eller snarare hur, i en historisk process, ordet smak upphörde att beskriva en konkret sinnlig upplevelse på tungan och i stället blev en böjlig metafor för estetiska preferenser, ett omdöme om det sköna och en manifestation av en livsstil.

I inledningsartikeln resonerar Renée Valeri mer allmänt om smak och estetik. Hon gör en tillbakablick som visar begreppens förändrade innebörder samt stegvisa inträde i ämnet etnologi. Likaså redovisas inflytandet från auktoriteten Pierre Bourdieu och hans stora verk om smakomdömet, *La distinction* (1979). Huvudledtrådar är följdriktigt smakomdömen och urvalsprinciper med tillägget kreativitet. Kreativitet uppfattar jag emellertid vara av annan dignitet och klass än de två första och den för tanken mer till begreppet skapande eller "görande" som det ofta heter i boken.

I sinnenas hierarki befann sig synen högst, därefter kom hörsel, känsel, lukt och längst ner smak. Dessa sinnliga centra kunde smekas, retas, väckas, störas eller

svalkas, de kunde överrumpla, locka eller få huden att knottra sig. När estetiska kvalifikationer avkrävdes de objekt och de upplevelser som sinnena stimulerades av, skakades rangordning om. Framför allt kom smak att allt mindre särskiljas från estetik och därmed blev de fem sinnesbegreppen svårare att avgränsa. Smak blev en kvalitet som andra, förståsigtgående, kunde avgöra om den var god eller dålig, hög eller låg, vulgär eller fin. Konsumtion med stil och en fetischistisk åtrå efter den goda smaken har studerats och analyserats även av bl.a. Norbert Elias, Thorstein Veblen, Ulrike Prokop och Marianne Gullestad. Den goda smakens tyranni härskar i alla kulturer. De sju etnologerna här angriper denna problematik utifrån olika empiriska exempel och bygger kulturteoretiska resonemang kring sinnesupplevelser i vidare mening. På ett exemplariskt sätt håller de distansen till sinnlighet och estetik. Ibland önskar man att det ska hetta till lite mer i diskussionen och att de skulle släppa loss sig själva tydligare i diskussionen. Men de är alltför medvetna om det vanskliga i att diskutera god eller tarvlig smak.

Det fria rummet – illusion eller verklighet

I artiklarna ges det fria rummet stor plats, en tidlig och rumslig glipa i tillvaron där man gör vad och hur man vill. Begreppet smak får då en betydelse som kullkastar de teorier som snarare betonar ofriheten i de estetiska val man gör. Det ligger något motsägelsefullt i att smak och estetik förvandlas till efterlängtat onödighet och onyttighet, positiva motpoler till de negativt laddade begreppen funktion och förnuft. Även de fria rummen är illusoriska, vilket också påvisas i flera av artiklarna. De förment fria rummen i tillvaron går att placera i de klassbetingade och klassifikatoriska scheman som Bourdieu lägger upp när han ska analysera smakens determinerade och determinerande manifestationer i t.ex. fritid, rumsliga miljöer och privata val.

Artiklarna spänner över de mest skiftande ämnen. Det är mycket roligt att följa etnologernas exkursioner på loppmarknader, i villaträdgårdar, efterkrigstidens hobbyrum, konsthantverkarens ateljé, i bonadsmålares bildvärld och slutligen i änglarnas universum. Man dras med av det lätta flytet i texterna. En närmare läsning visar emellertid att de kvistiga begreppen tycke och smak stundtals glider i bakgrunden. Några artiklar verkar ha utsatts för onödigt tvång för att passa in i

boken. Även om någon enstaka tenderar att falla ur ramen finns i var och en resonemang om estetik som motiverar dess plats i volymen.

Loppmarknader och ruiner analyserar Cecilia Fredriksson estetikens i förhållande till det enkla kram och blandade utbud som exponeras i dessa stånd för andrahandsvaror. Empirin är hämtad i Budapest och Sverige. Fredriksson betonar det obeständiga värdet i varor, konsumtion och estetik. Den vacklande synen på begagnade ting och nobiliseringen av det uttjänta till fabulösa fynd åskådliggörs i denna kommers. Loppmarknaden är det fria rummet för förfallets estetik. Men i en mönsterdill strukturalistisk analys som andas såväl Claude Lévi-Strauss som Mary Douglas tecknar Fredriksson en suggestiv bild av det skenbara kaoset på loppmarknaden. Där råder i själva verket en högst organiserad ordning. Denna tingens teater är minst lika väl iscensatt som visningarna på Bukowskis och andra auktionshus. De säljer också väl använda föremål till en specifik kundkrets som likaledes hoppas att göra fantastiska kap i det exponerade tingliga överflödet.

Ett viktigt ämne tas upp, nämligen kulturelitens maktutövning när det gäller estetik och den goda smaken. Kritiken riktas mot 1960- och 70-talens ideologiskt färgade attityd till varuestetiken, närmast personifierad av inredningsarkitekten Lena Larsson, men som de facto omfattades och ännu omfattas av många fler inflytelserika personer, bl.a. i tidskriften *Form*.

Kitsch, camp, nostalgi och vulgäriteter är mer eller mindre uppenbara i de flesta artiklarna och kan hänföras till en sorts orgiastisk frihet i äkta dålig smak. Men även i den dåliga smakens värld finns distinktioner att göra. Om god smak kännetecknas av kostbarhet, svårtillgänglighet och moderation, kan dålig smak beskrivas som barock svulst och tygellöshet. Eva Londos har valt villaträdgården för att beskriva och analysera en pågående kamp om det sköna och det fula. *Vackert och vedervärdigt i villaträdgården* utspelar sig på gränsen mellan det privata och det offentliga. Denna utsatta position tillåter många utomstående att ha synpunkter på vad som är estetiskt acceptabelt eller vad som är dålig smak. Londos artikel är utmärkt i många avseenden. Vi får en vederhäftig och genomtänkt inblick i trädgården som symbol, som myt och som förverkligande av dröm och längtan. I ett historiskt perspektiv belyser författaren den betydelse som vetenskap, konstnärer, media m.fl.

haft för det till synes vilda, otuktade eller det kultiverade, ordnade utformandet av trädgården. Från nytta till nöje, från nödvändighet till njutning, alla processer som lett till trädgårdens översättning till "metaforer och symboliska system". Det är en så rik upplevelsevärld för innehavarna att det blir svårt för dem att beskriva vad den betyder för dem. Londos flyttar också med framgång den analytiska tyngdpunkten från den förfinade estetiken till de fem sinnena. Läsaren upplever dofter, ljud, synintryck, smaker, känselreaktioner.

"Människor fäller smakomdömen om trädgårdar på samma sätt som om alla andra estetiska arenor i samhället – filmens, matens, modets, musikens etc. – för att förtydliga sin egen kulturella hemmahörighet och identitet. Samtidigt markerar man avstånd från andra grupper smak och värderingar" (s. 68). Citatet ur Eva Londos artikel går att applicera på samtliga studier. Jochum Stattin i *Hobbyentusiaster och folkhemsbyggare* flyttar fokus mot görandet. Kreativitet och estetik förbinds med varandra och förutsätter en aktiv insats från göraren. I folkhemets hobbyvärld verkar även överheten, men inte den snobbiga kultureliten utan staten, samhället och ett bestämt intellektuellt etablissement, vilket är ett av Stattins intressanta teman. Fritid skulle fyllas av aktiviteter och organiseras för att undvika farliga luckor. Studien visar också dubbelheten i tidens samhällliga retorik – folkhemets nyligen erövrade välstånd, trygghet och frihet var också farlig. Risker att lösgöra obändiga krafter under en alltför odisciplinerad fritid måste undvikas. En av många ovanifrån rekommenderade lösningar var hobbyverksamheter. Stattins studie är ytterligare en pusselbit i etnologers utforskande av perioderna kring 1940-talet, särskilt det kontroversiella 1950-talet. Han talar om hobby som ett slags rationalitetens estetik, den goda smaken och samhällsnyttan i en tät förening, särskilt när hemlivet och boendet blev viktiga platser för "in-skolningen till det moderna livet" (s. 80).

Hobbyisterna i Stattins undersökning betonar betydelsen av de kreativa och de estetiska momenten. Görandet är en nyckel till förståelse för deras motivation och val av hobbies. Ett mönster finner han genom att analysera var hobbies faktiskt äger rum. Ett annat intresseväckande tema är könsrelaterat till vad Stattin kallar de som hobbies utdefinierade fritidsaktiviteterna. Kvinnors "onyttiga" göromål kallas handarbete och

inte hobby, och utförs i hemsfären eller i studiecirkel.

I analysen av hobbykulturen gör han också ett viktigt påpekande av sociala distinktioner bland utövarna. Även hobbyns identitetsskapande funktion från grupp-tillhörighet ändras till exponent för den personliga smaken och självbilden. "Fritiden framstår som en livsstilsarena med en mängd valmöjligheter." I konklusionen definierar Stattin hobby som en "mer eller mindre" estetisk produktion och beskriver "vardagslivets estetik" som människors upplevelser av sin omgivning.

I Ingrid Nordströms studie *Att göra sköna ting* överges den amatörmässiga smakpraktiken för det professionella utövandet av estetik. Görandet, det konstnärliga arbetet, sätts åter i förgrunden, och en folkfostrande ambition gör sig diskret märkbar. Studien berättar mycket om själva utövandet – kunskaper, tekniker, handgrepp, skicklighet – och om hantverkarens bild av sig själv som den goda smakens, det sköna, budbärare. Formgivare, glasblåsare och textilkonstnärinnor framhäver banden bakåt till folklig konst, gamla traditioner och nödvändiga sysslor vilka ger en särskilt vacker glans åt dagens produkter. Avsnittet Konsthantverkets estetik är en för hela boken viktig genomgång av synen på det sköna, hantverk och industriell produktion och bygger på den heta diskussion som pågick från andra hälften av 1800-talet. Smakdebatten har sedan dess gått i vågor och gör så än.

Elisabeth Berglin tar ett längre steg tillbaka i tiden i studien *När en målare tar sig friheter*, som behandlar allmogens måleri på 1700- och 1800-talen. Hon analyserar estetiken i det dekorativa måleriet som var avsett att smycka vardagsmiljön, på möbler, i inredning och även som högtidsmåleri. Det sydsvenska, enligt Berglin svårtillgängliga, bondmåleriet står i fokus. *Hur de folkliga målarna berättade i bild ska kartläggas*. Berglin frilägger en raffinerad stil och högt konstnärlig medvetenhet för att harmonisera den kolorerade berättelsen med miljö och högtid. Hon visar med konkreta och rika exempel från Breared i Halland att denna folkliga konst- art är "ett konventionstyngt måleri" (s. 126). Med det menas att målarna fångat upp stereotyper, genrer och stilar, motiv, dekorer och element från olika stilepoker och tolkat dem på eget manér. Denna omvandlingsprocess av konventioner kallar Berglin estetisering. De var knappast medvetna om att de var kulturförmedlare som

exempelvis de moderna glasblåsarna är, men släktskap i deras roller finns. Vi får följa bonadsmålaren Johannes Nilssons utveckling som konstnär, dels bunden vid konventioner, dels benägen att införa egna nyheter i sitt måleri, en fascinerande blandning av tradition och estetiska nyskapelser. Intressant är Berglins koppling mellan det folkliga bibliska bildberättandet och det seriala profana berättandet, där varje bild bygger på den föregående och sammantagna utgör en sammanhängande berättelse. Det är en väl genomförd och spännande analys av de olika skedena i Johannes Nilssons måleri, hans folkliga förankring, tolkningar och skickliga experimenterande med det estetiska formspråket.

Änglar, finns dom och varför ägnar sig en etnolog åt dem? Och vad har de att göra med tycke och smak? Lena Larsén utreder frågan i *Synen på det osynliga*, den avslutande artikeln i boken. Framför allt visar hon olika vägar att nå kunskap om ängelns kolonisering av vår kultur. Med ängeln som nyckel öppnas dörren till människors föreställningsvärldar. Estetik och etnologi möts när människor ombeds beskriva hur deras ängel ser ut.

De raffinerade, undersköna änglarna i elitkonsten och de rustika, fantasirika änglarna i folkkonsten hör till den bibliska skaran av dygdemönster. De har format våra föreställningar om hur en ängel ska se ut och vara. Den sinnliga bilden.

Brottet i respekten för ängeln uppstår när kyrkan inte längre kan hävda ensamrätt på änglar. Och precis som tomten, Kalle Anka eller älgen förekommer ängeln i reklam, TV-program, spelfilmer, poplåtar, på porslin och glas, t-shirts m.m. Larsén tecknar en åskådlig bild av änglars intåg i USA som en relief till sina resonemang om det svenska änglaintresset.

Men trots visualisering, sekularisering och vulgarisering har ängeln behållit sin air av annorlundahet och utomjordiskhet. En busig liten Rafaelängel som häver en öl och röker en cigarett är lik en trickster. Han både är och inte är, betwixt and between, den habile gränsöverskridaren som i olika änglaskepnader dyker upp för att kanalisera människors längtan efter mening i en orolig värld. En problemlösare och beskyddare med vingar.

Ängeln är symbol och budbärare i en och samma skepnad. Med hjälp av en riktig änglaterapeut kan en individ få kontakt med just sin skyddsängel.

Prästernas möte med myllret av änglar i kyrkor är det

mest förtätade avsnittet. Larsén har hanterat det ömtåliga ämnet med respekt och närhet och med objektiv vetenskaplighet. Ängeln – som finns och inte finns – framstår som farlig, ekivok, nästan förbjuden att rikta blick eller tanke mot. Att beskriva en ängel är att erkänna dess existens och göra den verklig och kanske till och med beröva den ojordiskhet. Det är också att flytta ut det mest privata i offentligheten. Resonemangen kring änglar, deras helighet, dubbelhet, skönhet och förmåga att förmedla intensiva, sinnliga upplevelser speglar estetikens kärna. "Fula ska de helst inte vara" (s. 154). I fantasin, det fria mentala rummet, iklär sig emellertid ängeln skiftande skepnader som stundtals exponeras i offentligheten och utsätts för estetisk granskning. De personliga, folkliga, trygga, nära och kroppsliga änglarna har kulturbundna drag som vi känner igen från barndomen och vardagen.

"Vår attityd till bilder och föremål är komplicerad – begränsad av normer, inspirerad av upplevelser och fördjupad genom kunskap" (s. 162). Lena Larsén refererar till och summerar sin studie av änglar och av synen på det osynliga. Orden kan väl appliceras generellt på ämnet tycke och smak och på det komplexa begreppet estetik, som de sju etnologerna med framgång bidragit till att söka reda ut med denna bok.

Angela Rundquist, Stockholm

Tyke L. Tykesson och Björn Magnusson
Staaft: *Arkitekterna som formade Malmö. En modern stad växer fram 1878–1945.*
Carlsson Bokförlag, Stockholm 1996. 288 s., ill. ISBN 91-7203-113-1.

Industrialiseringsprocessen avspeglas tydligt i Malmö. Från att ha varit en relativt obetydlig provinsstad växer den med industrierna och utvecklas till rikets tredje stad och en av norra Europas viktigaste industristäder. Malmös unika arkitektur, med lokal särprägel, närmast besläktad med tysk och dansk byggnadskonst, speglar ett avgörande skede i den moderna historien. Förvånansvärt lite av detta har hittills behandlats i skrift. Medan den förindustriella perioden genom Einar Baggers forskarmödor beskrivits ingående har Malmös arkitektur under industrialiseringen strängt taget helt